

Društveno-ekonomski odnosi u Podravini od 1939. do kraja 1941. godine

Jedan časak — još smo ljudi
Drugi časak — krv iz grudi.
(S. Š. Kranjčević)

1.

Jednostrano razvijena privredna struktura, s prenaglašenom poljoprivredom i stočarstvom, a slabo razvijenom industrijom, onemogućila je povoljan privredni razvoj donje Podravine u međuratnom razdoblju. Zbog zatvaranja najvećih tvornica na ovom području, **Danice d.d.** i **Tvornice ulja hrvatskih zemaljskih plodina**, čini mi se da je kriza uoči drugog svjetskog rata bila jača i izraženija nego za vrijeme velike svjetske krize; ali, svakako, ima i drugih uzroka.

Nije provedena elektrifikacija Podravine niti od strane mariborske Fale niti od strane Banovinskog električnog poduzeća, pa je struja Gradske centrale u Koprivnici, Fizirove centrale u Ludbregu i struja Braunovog mlina, koju je pred drugi svjetski rat koristilo samo 900 potrošača, bila skupa i slabog napona te nepogodna za industrijsku proizvodnju. Usprkos jeftine radne snage, industrijski je kapital zaobilazio ovo područje i iz političkih uzroka. Država je, naime, zabranjivala osnivanje velikih, i za privredu države važnih, tvornica u pograničnim područjima, pa su se i postojeći pogoni preseljavali u unutrašnjost.¹ Izrazito nepovoljno bilo je i poslovanje rudnika lignita, pa i ova privredna grana nije višku radne snage pružala mogućnosti za zaradu.

Težište čitave privrede bilo je na poljoprivrednoj proizvodnji, ali 97.253 seoskih stanovnika u tri podravska kotara koji su živjeli u 26.578 seoskih domaćinstava — od čega u 22.440 ispod pet hektara — nisu, kraj sve marljivosti, mogli stvoriti osnovu za dobro življenje.² Svake

je godine Drava podrivala velike komplekse zemlje, a prekodravska mjesta Gola, Ždala i Repaš bila su slabo povezana s maticom. Razlijevali su se i potoci, pa su Hotovo i Zdelja u Virju i Semovcima, Komarnica u Novigradu, Koprivnica u Koprivnici i Bednja u Ludbregu, polovinom 1939. izazvale velike poplave, prekinule promet na više mjesta te prouzročile silne štete u poljoprivredi.³ Za vođenje naprednog gospodarstva seljacima su nedostajali zemlja, kredit i umjetno gnojivo, pa banovinske vlasti traže izlaz u koloniziranju jednog dijela siromašnih seljaka u Slavoniju.⁴

2.

Socijalno-klasna struktura stanovništva Donje Podravine

Podatak da na ovom području živi 97.253 seoskih stanovnika uzet je prema popisu stanovništva od 31. ožujka 1931. koji nam jedini omogućava analizu stanovništva po zanimanjima. Na tabelama 1—3 iznijet je presjek stanovništva koprivničkog, đurđevačkog i ludbreškog kotara prema osnovnim djelatnostima i socijalno-klasnim obilježjima. Tabela 4 donosi sumirane podatke za čitavo područje Donje Podravine, i ona ukazuje da je 84 posto stanovništva toga kraja živjelo u desetljeću pred drugi svjetski rat od poljoprivrede, a samo 9 posto od industrije i zanatstva. Na čitavom području bilo je 9257 radnika od kojih je 57 posto radilo na području koprivničkog kotara i grada, 30 posto na području đurđevačkog, a svega 13 posto na području ludbreškog kotara. Stanovništvo grada Koprivnice uklopljeno je u tabelu 1. U industriji i zanatstvu radilo je na koprivničkom području 1587 radnika, na đurđevačkom 898, a u ludbreškom samo 399 radnika, te je, prema tome, bilo svega 2884 industrijskih i zanatskih radnika.

Tabela 1.

Stanovništvo koprivničkog kotara (s gradom) po osnovnim djelatnostima i socijalno-klasnim obilježjima 31. III. 1931.*

Apsolutno

Socijalno- klasne grupe	AKTIVNO STANOVNIŠTVO				PASIVNO STANOVNIŠTVO				UKUPNO STANOVNIŠTVO									
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4						
Radnici**	3.081	1.587	265	4.933	284	5.217	4.705	995	219	5.919	56	5.975	7.786	2.582	484	10.852	340	11.192
Namješt.	42	56	289	387	561	948	77	80	609	766	644	1.410	119	136	898	1.153	1.205	2.358
Seljaci***	20.872	—	—	20.872	—	20.872	14.661	—	—	14.661	—	14.661	35.533	—	—	35.533	—	35.533
Ostali	—	1.134	252	1.386	792	2.178	—	1.763	468	2.231	595	2.826	—	2.897	720	3.617	1.387	5.004
Ukupno	23.995	2.777	806	27.578	1.637	29.215	19.443	2.838	1.296	23.577	1.295	24.872	43.438	5.615	2.102	51.055	2.932	54.087
Radnici	59	30	5	94	6	100	78	16	5	99	1	100	70	23	4	97	3	100
Namješt.	5	6	30	41	59	100	5	6	43	54	46	100	—	—	38	49	51	100
Seljaci	100	—	—	100	—	100	100	—	—	100	—	100	100	—	—	100	—	100
Ostali	—	52	8	64	36	100	—	62	17	79	21	100	—	58	14	72	28	100
Ukupno	82	9	3	94	3	100	78	11	6	95	5	100	80	9	5	94	6	100

* Definitivni rezultati popisa stanovništva Kr. Jugoslavije od 31. III. 1931, IV, Sarajevo 1940, 222—225.

** Kao radnici uzeti iz statistike radnici ,nadničari, sluge i šegrti. Jedino kod radništva izvan privrede uzeta je osim ovih kategorija i kućna služinčad.

*** U rubrici 1 kod aktivnih seljaka uzeti samostalni i zakupci, ali i članovi obitelji koji rade.

1. Stanovništvo u poljoprivredi
2. Stanovništvo u industriji i zanatstvu
3. Stanovništvo u trgovini, novčarstvu i prometu
4. Ukupno 1—3.

Tabela 2.

Stanovništvo đurđevačkog kotara po osnovnim djelatnostima i socijalno-klasnim obilježjima 31. III. 1931.*

Apsolutno

Socijalno-klasne grupe	AKTIVNO STANOVNIŠTVO				PASIVNO STANOVNIŠTVO				UKUPNO STANOVNIŠTVO									
	Privredno		Izvan-privredno		Privredno		Izvan-privredno		Privredno		Izvan-privredno							
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4						
Radnici**	1.662	898	168	2.728	65	2.793	4.586	487	67	5.140	24	5.164	6.248	1.385	235	7.868	89	7.957
Namješt.	64	29	110	203	359	562	90	30	159	279	364	643	154	59	269	482	723	1.205
Seljaci***	22.277	—	—	22.277	—	22.277	16.590	—	—	16.590	—	16.590	38.867	—	—	38.867	—	38.867
Ostali	—	1.026	224	1.250	595	1.845	—	1.730	370	2.100	284	2.384	—	2.756	594	3.350	879	4.229
Ukupno	24.003	1.953	502	26.458	1.019	27.477	21.266	2.247	596	24.109	672	24.781	45.269	4.200	1.098	50.567	1.691	52.258

Relativno

Socijalno-klasne grupe	AKTIVNO STANOVNIŠTVO				PASIVNO STANOVNIŠTVO				UKUPNO STANOVNIŠTVO									
	Privredno		Izvan-privredno		Privredno		Izvan-privredno		Privredno		Izvan-privredno							
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4						
Radnici	59	32	5	96	4	100	89	9	1	99	1	100	77	17	4	98	2	100
Namješt.	11	7	19	37	63	100	13	6	25	44	56	100	13	9	22	40	60	100
Seljaci	100	—	—	100	—	100	100	—	—	100	—	100	100	—	—	100	—	100
Ostali	—	55	12	67	33	100	—	72	16	88	12	100	—	65	14	79	21	100
Ukupno	88	7	1	96	4	100	85	9	3	97	3	100	86	8	2	96	4	100

* Definitivni rezultati popisa stanovništva 31. III. 1931, IV, Sarajevo 1940, 214—215.

** Kao radnici uzeti su iz Definitivnih rezultata radnici, nadničari, sluge i šegrti.

Jedino kod radništva izvan privrede uzeta je osim ovih kategorija i kućna služinčad.

*** U rubrici 1 kod aktivnih seljaka uzeti su samostalni i zakupci, ali i članovi obitelji koji rade.

1. Stanovništvo u poljoprivredi
2. Stanovništvo u industriji i zanatstvu
3. Stanovništvo u trgovini, novčarstvu i prometu
4. Ukupno 1—3.

Tabela 3.

Podjela stanovništva ludbreškog kotara po osnovnim djelatnostima i socijalno-klasnim obilježjima 31. III. 1931.*

Socijalno- klasne grupe	AKTIVNO STANOVNIŠTVO				PASIVNO STANOVNIŠTVO				UKUPNO STANOVNIŠTVO									
	Privredno		Izvan- priv- redno no		Privredno		Izvan- priv- redno no		Privredno		Izvan- priv- redno no							
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4						
Radnici	774	399	41	1.214	33	1.247	3.089	203	13	3.305	23	3.328	3.863	602	54	4.519	56	4.575
Namješt.	14	10	29	53	157	210	23	11	33	67	201	268	37	21	62	120	358	478
Seljaci	13.397	—	—	13.397	—	13.397	9.456	—	—	9.456	—	9.456	22.853	—	—	22.853	—	22.853
Ostali	—	414	75	489	85	574	—	830	137	967	86	1.053	—	1.244	212	1.456	171	1.627
Ukupno	14.185	823	145	15.153	275	15.428	12.568	1.044	183	13.795	310	14.105	26.753	1.867	328	28.948	585	29.533
	Apsolutno																	
Radnici	62	31	4	97	3	100	93	6	0	99	1	100	85	13	5	99	1	100
Namješt.	6	13	6	25	75	100	8	5	12	25	75	100	7	5	13	25	75	100
Seljaci	100	—	—	100	—	100	100	—	—	100	—	100	100	—	—	100	—	100
Ostali	—	72	13	85	15	100	—	79	13	92	8	100	—	76	13	89	11	100
Ukupno	91	5	2	98	2	100	89	7	2	98	2	100	91	6	1	98	2	100
	Relativno																	

* Definitivni rezultati popisa stanovništva 31. III. 1931, IV, Sarajevo 1940, 224.

1. Zaposleni u poljoprivredi (bez kućnih pomoćnica),

2. Zaposleni u industriji (bez kućnih pomoćnica),

3. Zaposleni u trgovini, novčarstvu i prometu (bez kućnih pomoćnica), 4. 1—3 zajedno.

Radnici u **Definitivnim rezultatima** iskazani kao radnici u užem smislu, nadničari i šegrti ovdje su uzeti kao jedno. Jedino kod radništva izvan privrede uzeti su radnici, nadničari, šegrti i kućne pomoćnice.

Tabela 4.

Stanovništvo Donje Podravine po osnovnim djelatnostima i socijalno-klasnim obilježjima 31. III. 1931.*

Socijalno-klasne grupe	AKTIVNO STANOVNIŠTVO				PASIVNO STANOVNIŠTVO				UKUPNO STANOVNIŠTVO									
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	Apsolutno					
	Izvan-priv. Ukup-redno no				Izvan-priv. Ukup-redno no				Izvan-priv. Ukup-redno no									
Radnici**	5.517	2.884	474	8.875	382	9.257	12.380	1.685	299	14.364	103	14.467	17.897	4.569	773	23.239	485	23.724
Namješt.	120	95	428	643	1.077	1.720	190	121	801	1.112	1.209	2.321	310	216	1.229	1.755	2.286	4.041
Seljaci***	57.546	—	—	57.546	—	57.546	40.707	—	—	40.707	—	40.707	97.253	—	—	97.253	—	97.253
Ostali	—	2.574	551	3.125	1.472	3.797	—	4.323	975	5.298	965	6.263	—	6.897	1.526	8.423	2.437	10.860
Ukupno	62.183	5.553	1.453	69.189	2.931	72.120	53.277	6.129	2.075	61.481	2.277	63.758	115.460	11.682	3.528	130.570	5.208	135.878
													Relativno					
Radnici	59	31	12	96	4	100	86	12	1	99	1	100	75	19	4	98	2	100
Namješt.	7	5	25	37	63	100	8	5	35	48	52	100	8	6	30	44	56	100
Seljaci	100	—	—	100	—	100	100	—	—	100	—	100	100	—	—	100	—	100
Ostali	—	65	17	82	18	100	—	69	16	85	15	100	—	64	14	78	12	100
Ukupno	86	8	2	96	4	100	83	10	3	96	4	100	84	9	3	96	4	100

* Rađeno po tabeli 1—3.

** Kao radnici uzeti su iz Definitivnih rezultata radnici, nadničari, sluge i šegrti. Jedino kod radništva izvan privrede uzeta je osim ovih kategorija i kućna služinčad.

*** U rubrici 1 kod aktivnih seljaka uzeti su samostalni i zakupci, ali i članovi obitelji koji rade.

1. Stanovništvo u poljoprivredi
2. Stanovništvo u industriji i zanatstvu
3. Stanovništvo u trgovini, novčarstvu i prometu
4. Ukupno 1—3.

Zanatskih radnika je bilo pola, jer prema podacima obaveznog Udruženja zanatlija, na području Donje Podravine bilo je krajem 1938. 1194 zanatlijskih radnika (tabela 5), ali je gotovo isto toliko bilo i zanatlija bez pomoćne radne snage.

Tabela 5.

**Zaposleni u zanatstvu Donje Podravine
31. prosinca 1938.***

Kotar	Broj zanatlija bez pomoćnog osoblja	s pomoćnim osobljem	Pomoćnici	Šegrti
Koprivnica	392	297	247	268
Đurđevac	500	320	208	212
Ludbreg	158	150	119	140
Zajedno	1050	767	574	620

* Izvještaj Zanatske komore u Zagrebu za 1938. godinu, Zagreb 1939, 93.

Na području Donje Podravine bilo je najviše poljoprivrednih radnika — nadničara. U proljeće 1931. od 5517 takvih radnika 56 posto je radilo u koprivničkom kotaru, 30 posto u đurđevačkom, a svega 14 posto u ludbreškom, što ukazuje da su veleposjedi ludbreškog kotara već propali i da su nadničari nagrnuli prema Koprivnici kao jedinom većem privrednom središtu ovog područja, gdje je 1939. bilo 241 zanatlija s 309 pomoćnika i 290 šegrtā.

3.

U sva tri kotara bilo je pred drugi svjetski rat mnogo privrednih i socijalnih problema, ali s najviše podataka raspoložemo za grad Koprivnicu o čemu je već i pisano.⁶ Sporazum Cvetković—Maček donio je apsolutnu prevlast Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS) na području čitave Podravine, ali i ukazao na nehomogenost u njezinim redovima. Franjo Gaži, Tomo Čiković i Mihovil Pavlek Miškina pokušavaju razbiti ustaljene okvire privredne politike koju je vodila banska vlast Banovine Hrvatske prema Podravini, te Miškina na jednom kotarskom sastanku HSS-a, krajem 1939. godine ističe da su politički problemi uzmaknuli pred ekonomskim i socijalnim problemima. Na tom je sastanku predloženo da se u ovaj kraj pozove ban, da posjeti »našu bogatu Podravinu, koja u sebi krije toliko sirotinje i nereda«.⁷ HSS je djelovao među radništvom preko Hrvatskog radničkog saveza (HRS). Predsjednik koprivničkog HRS-a bio je Viktor Galinec, koji je djelujući među rudarima podravsko-bilogorskog područja postao tako značajan faktor da je u studenom 1939. bio postavljen za predsjednika Radničke komore u Zagrebu.

U gradu Koprivnici nalazi se u to vrijeme na čelu povjerenik profesor Ivo Hiršl, član lijevog krila HSS-a. Kao čovjek širokog eko-

nomskog i sociološkog obrazovanja on uviđa da se Koprivnica zbog svog graničnog položaja ne može nadati pomoći države za razvoj industrije, te izrađuje program koji je imao za osnovu razvoj trgovine i poljoprivrede. On ukazuje na sve više rastuću nezaposlenost na tom području te traži da se izgrađuju ceste, dogradi podvožnjak (koji se zbog nepravilne izvedbe već dvije godine nije mogao staviti u promet, predstavljajući »koprivničko čudo«), izgradi osnovna škola na Vinici i u Bregima, modernizira željeznička stanica, i, uopće, da se prestane sa »sistematskim zapostavljanjem Koprivnice«. Njegov je bio i prijedlog da se na Špoljarskom imanju, na jugozapadnoj periferiji grada, urede rasadnik i gospodarska škola, te da Koprivnica postane poljoprivredno središte Podravine.⁸

Naime, Koprivnica je iz godine u godinu morala izglasati sve veća sredstva za nezaposlene radnike, tj. radnike-seljake, jer je pravih proletariziranih radnika na ovom području bilo malo. Gotovo je nevjerovatno da je anketom Gospodarske sloge 1939. iskazano da je stanovništvu ludbreškog kotara bilo potrebno za prehranu ljudi i stoke 15,4 vagona pšenice i 17,7 vagona kukuruza.⁹ Slično je bilo i na koprivničkom i đurđevačkom području, jer je prenaseljenost bila velika, a seljaci nisu imali niti dovoljno zemlje, niti mogućnosti da je obrade, tako da ta zemlja da zadovoljavajuće prinose za prehranu stanovništva i stoke. Pored toga, težilo se i izvozu, jer je samo prodajom poljoprivrednih proizvoda bilo moguće doći do novca potrebnog za kupnju najosnovnijih industrijskih proizvoda i plaćanje poreza.

Na osnovu Uredbe o suzbijanju skupoće i nesavjesne spekulacije, od 20. rujna 1939, već početkom 1940. osniva se u Koprivnici Odbor za suzbijanje skupoće. Na čelu ovog odbora bio je prof. Hiršl. Odbor je zabranio povišenje stanarina i proveo nekoliko korisnih akcija u cilju poboljšanja ishrane.¹⁰ Istim problemima bavio se i Tomo Čiković, u svibnju 1940. imenovani gradonačelnik Koprivnice. Međutim, ratna psihoza i gomilanje živežnih namirnica u spekulativne svrhe uzrokovali su daljnji skok cijena praćen nestašicom hrane. Spekulirali su proizvođači, trgovci i potrošači, pa se to sve zaplelo u nerazmrsivi čvor iz kojega nije bilo izlaza.

Usprkos pozivanja na vojnu vježbu, nezaposlenost je još uvijek bila dosta velika, a javni radovi na utvrđivanju dravske obale bili su malog obujma zbog nedostatka financija. Gradili su se samo rovovi, pri čemu je na ludbreškom području narod noću zatrpavao rovove iskopane danju, dajući tako oduška svom anti-ratnom raspoloženju i nezadovoljstvu zbog oštećivanja teško stečene zemlje. U Koprivnici je započeta gradnja nove kasarne od osam zgrada na livadi Peteranščak, te je to još više djelovalo na narod koji je odugovlačio s plaćanjem poreza očekujući neke promjene.¹¹ U osobito teškom položaju bilo je radništvo čije su pla-

će svakodnevno zaostajale za troškovima života. Vrlo često poslodavci su sami povisivali satnice svojim radnicima. U rujnu 1940. povišene su satnice gradskim radnicima u Koprivnici s tri na četiri dinara, a u veljači 1941. na pet, pri čemu su zarade regulirane i skuparinskim dodacima.¹² U listopadu 1940. briački radnici Koprivnice stupili su u štrajk pod vodstvom prokomunističke sindikalne organizacije Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza (URSSJ-a), te su nakon pet dana štrajka sklopili kolektivni ugovor.¹³ Postolarski radnici izvojevali su povišicu od 20 do 30 posto u rujnu 1940.¹⁴ Kod Molva na Dravi 150 radnika zaposlenih na utvrđivanju Drave prisililo je svog poslodavca Matiju Krznarića da im povisi zarade za 20 posto i da sklopi s njima kolektivni ugovor.¹⁵ U Kerstnerovom mlinu u Ludbregu satnice mlina 16. studenoga 1940. povišene su na 4,75 dinara za mlinare, odnosno na 4,25 dinara za nekvalificirane radnike, a ovaj pokret vodio je HRS.¹⁶ U veljači 1941. sklopljen je kolektivni ugovor i za trgovačke namještenike Koprivnice, pa prema tome ni nakon zabrane djelovanja URSSJ-a tarifni pokreti nisu jenjavali.¹⁷

4.

Prehrambene prilike u Podravini u 1941. godini

Jugoslavenska je vojska 7. travnja 1941. sa 700 kg eksploziva razrušila dravski most. Nijemci su izgradili pontonski most i istoga dana prešli Dravu, te krenuli prema Koprivnici, Zagrebu i Osijeku. U Koprivnici je odmah formiran ustaški stožer, a ustaše su postavljeni na vodeća mjesta. Započelo je vrijeme progona Židova i Srba, te je već 18. svibnja 1941. god. u logoru Danici bilo 1007 zatvorenika, a jedan je sabirni logor bio formiran i u Virju.¹⁸

Istovremeno je omladina uključivana u radne službe ili u Ustašku mladež, pa se započelo s propagandnim uređivanjem ulica i trgova i njihovim preimenovanjem.¹⁹ Internirci u logoru Danica radili su na zatrpavanju rovova, a počela je i izgradnja ceste Koprivnica — Koprivnički Ivanec.

Međutim, javljale su se sve veće poteškoće s prehranom stanovništva Koprivnice, jer seljaštvo nije donosilo hranu na tržište, niti je prodavalo žitne viškove sabotirajući tako, već u samom početku, ustašku vlast. Radi toga je već 31. svibnja 1941. u **»Koprivničkom Hrvatu«** izašla naredba o obaveznom obrađivanju zemljišta, a odmah zatim i naredba o popisu svih zalih žitarica i otkupnim cijenama.²⁰ Proglashavaju se i proširuju naredbe iz vremena Banovine Hrvatske. Zakonskom odredbom od 17. travnja 1941. zabranjeno je svako povišenje cijene i određeno je da kotarske vlasti utvrde cijene za svoje područje. Ovaj drugi zadatak zahtijevao je izvjesno vrijeme, a prvi nije moguće bilo izvršiti bez nadzora, te su cijene i dalje nekontrolirano rasle, a tamo gdje je postojala kontrola, roba je posve iščezla s tržišta.²¹ Prilike su bile takve da je u novinama upućen apel gradskom na-

čelniku: »Spašavaj! Odmah i brzo (...). Jer ovo je brate — anarhija.«²²

Aprovizacioni odbor u Koprivnici bio je osnovan još u veljači 1941. Sada je njegovo djelovanje ponovo aktivirano, i 9. lipnja 1941. god. otvorena je, u bivšoj trgovini brašna Matije Peršića u Varaždinskoj ulici, gradska aprovizacija pred kojom su se svakodnevno formirali dugi repovi, jer je trebalo na tri tisuće osoba podijeliti 4,5 vagona narodnog i kukuruznog brašna, koliko se u to vrijeme nalazilo na skladištu u Koprivnici.²³ Gradski aprovizacioni odbor imao je pune ruke posla. Od 19. srpnja meso je prodavano po novim cijenama, a 16. rujna izdan je i novi cjenik živežnih namirnica za područje Koprivnice, čije je poštovanje osigurano Zakonskom odredbom o proširenju nadležnosti Prijekog suda i pokretnog prijekog suda za nabijače cijena.²⁴

S velikim nestrpljenjem ustaške su vlasti očekivale žetvu, nadajući se da će dobiti ne samo dovoljno žitarica za prehranu stanovnika na ovom području, već da će izvjesne količine osigurati i za izvoz u Njemačku. Imenovan je posebni izaslanik Ravateljstva za prehranu za kontrolu nad vršidbom žita u Koprivnici i koprivničkom kotaru, te posebni predstavnik **Doposa** koje se bavilo otkupom hrane.²⁵ Mjesec dana nakon žetve postalo je jasno da seljaci ne žele surađivati s novim vlastima i da su nade ustaša u dobijanje velikih količina hrane na ovom području bile isprazne. Količina brašna po stanovniku Koprivnice utvrđuje se na 15 dkg ili 20 dkg kruha, a samo radnici na teškim fizičkim poslovima primali su dvostruko više.²⁶

Polovicom rujna 1941. god. jedna koprivnička delegacija uputila se k Anti Paveliću i doglavniku Andriji Betlehemu, tražeći da se narod Podravine ponuka na suradnju s ustaškim vlastima pomoću izvanredne brige za ovo područje. Tražila su se veća sredstva za javne radove i opskrba seljačkog stanovništva odjećom i obućom. Delegaciji su data velika obećanja, iako je već tada bilo jasno da ih ustaška vlast — kraj povećanog izvoza u Treći Reich — nije mogla ispuniti.²⁷ Pristiglo je samo deset milijuna kuna za izgradnju vojnih zgrada, 1.658.603 kuna za produženje podvoznjaka, te 1.400.000 kuna za izgradnju ceste od Željezničke stanice u Koprivnici do baždarske vage.²⁸

Nezadovoljstvo ipak i dalje raste, a izraženo je kroz sitne akcije uništavanja električnih vodova i svjetiljaka, ali i kroz sabotaže i diverzije.²⁹ i ponovno — pokušaj pomirenja... Stožernik ustaškog stožera **»Bilogora«** iz Bjelovara sazvaio je za 26. listopada 1941. godine sastanak u gombaoni Osnovne škole, sa željom »da se uklone nesuglasice u gradu i kotaru«. Uredništvo **»Koprivničkog Hrvata«** nadopisalo je uz poziv: »Poziv našeg stožerstva dolazi u pravo vrijeme. Doista je krajnje vrijeme, da se Koprivnica trgne iz svog mrtvila i ukočenosti, i da krene putem obnove i izgradnje. Dok se drugi gradovi upravo natječu da budu bolje organizirani i ljepše izgrađeni, Koprivnica je ostala po

strani.«³⁰ Između ovih redova može se čitati da ustaše nisu na koprivničkom području naišle na nikakvu podršku naroda i da nisu mogle izaći na kraj s pasivnošću koja se sve više pretvarala u otvoreno neprijateljstvo.

Ustaše nisu mogle na ovom području prikupiti ni žitarice ni stoku. Zbog slabe ponude stoke zabranjena je u studenome 1941. god. svaka prodaja stoke bez posebnih dozvola i tražila se evidencija stočnog fonda. Međutim, na sve prijetnje narod je odgovarao pasivnom rezistencijom, te je prvog prosinca 1941. god. održan sastanak svih poglavarstava ovog područja i koprivničke gradske općine, s delegatima Ministarstva trgovine, obrta i veleobrta, radi formiranja posebnih odbora koji bi u budućnosti morali voditi nadzor nad kretanjem cijena i robe i usmjeriti osobitu pažnju na suzbijanje verižne trgovine.³¹

5.

Židovi

Već od prvog dana krivnju za sve privredne nedaće koje su mučile Podravinu ustaše su svaljivale na Židove, koji su u svojim rukama držali trgovinu i bankarstvo ovoga kraja. Počela je dugotrajna agonija, koja je prema zapisu Zemaljske komisije za ratne zločine iz 1945. god. u koprivničkom kotaru zahvatila 256 Židova, u ludbreškom 66 i u đurđevačkom kotaru 9 osoba.³²

Odmah u početku ustaške vladavine u židovske trgovine su postavljeni povjerenici, a vlasnicima je skrenuta pažnja »... da izbjegavaju svaki sukob i svako protuslovlje sa povjerenicima, jer su to vladini i kontrolni organi, te svaki ovakav sukob može za vlasnika radnje uroditi kobnim posljedicama...« Kao opravdanje za ovo oduzimanje prava slobodnog raspolaganja imovinom u novinama je navedeno da se »narodna privreda mora jednom uskladiti sa potrebama naroda i hrvatskih potrošača, a ne sa interesima židovskog kapitala kako je to jedino do sada bilo.«³³

Koprivnički ustaše budno prate sva zbivanja u Zagrebu koja se odnose na Židove, i, poput hijena, čekaju na plijen. Sa zakašnjenjem od samo dva dana koprivničke su novine donijele Pavelićevu obavijest da su Židovi krivi za otežanu opskrbu pučanstva i da se »kolektivno smatraju za to odgovornima i prema tome će se proti njima postupiti i otpremati ih povrh kaznenopravne odgovornosti u zatočenička zbivališta pod vedrim nebom.«³⁴ Ovom obavijesti data je ustašama dozvola da otpreme koprivničke Židove u logore i da zaposjednu njihove kuće i trgovine. Neke su kuće zapečaćene da bi u njih u kolovozu uselilo 75 obitelji iseljenika — činovnika iz Međimurja. Započelo je sistematsko razvlačenje i uništenje židovske imovine.³⁵

Kolika je bila vrijednost židovske imovine i što su Židovi predstavljali za trgovinu Podravine, možemo danas samo približno naslutiti, jer raspoložemo samo s fragmentarnim podacima. Iznos od osam i pol milijuna dinara, koliko dobijemo sumiranjem vrijednosti na dan 5. lipnja 1941. god prema podacima na tabeli 6, svakako je preniski, ali je vrijednost od 40,000.000 u dinarima iz 1939. godine — kako ju je iskazala Gradska komisija za utvrđivanje ratnih zločina u Koprivnici br. 4 od 23. siječnja 1946. god. — vjerojatno nešto previsoka. Na tabeli 6. iskazan je promet židovskih trgovina u 1940. godini kao i promet u prvom tromjesečju 1941. god., prema službenim podacima, a objavljuje se ovdje prvi puta. Na ovoj tabeli nisu doneseni podaci za banke i štedionice gdje je učešće Židova također bilo znatno. Tako je npr. u Prvoj podružnici dioničke štedionice u Đurđevcu, koja je imala dioničku glavnicu od 225.000 dinara, učešće Židova iznosilo 23,63 posto, a u Prvoj virovskoj dioničkoj štedionici, čija je glavnica iznosila 180.000 dinara, učešće Židova iznosilo je 51 posto. U ludbreškoj Banci i štedionici d.d., koja je imala glavnicu od milijun dinara, židovski je kapital iznosio 44,18 posto, a u Ludbreškoj štedionici d.d. čak 82,03 posto.³⁶

Tabela 6.

Promet židovskih poduzeća u Donjoj Podravini 1940. i u prvom tromjesečju 1941. godine te vrijednost poduzeća 5. lipnja 1941.*

u dinarima 1941.

Naziv trgovine	Promet 1940.	Vrijednost	
		Promet u I. tromjes. 1941.	5. lipnja 1941.
A. KOTAR KOPRIVNICA I GRAD KOPRIVNICA			
1. Koprivnica — grad			
Albahari Salamon, trg. manufakturne robe	40.000	9.000	4.000
Eisenstädter Agica, gostionica i prenoćište, Varaždinska 210	39.730	9.740	15.000
Eisenstädter Alfred, trgovina mješovitom robom i žitom	190.000	60.000	250.000
Eisenstädter Bela, trgovina mješovite robe	?	30.000	25.000
Fuchs Stanko, trgovina građevnog materijala, Ul. Pavla Radića	82.800	22.500	155.579
Grünwald Josefina, trgovina mješovite robe, Pavla Radića 537	30.000	10.000	7.500
Finci Dudo, trgovina mješovitom robom, Varaždinska 1317	120.000	30.000	44.375
Fischer Judita, proizvodnja žestokih pića, Trg Dr A. Starčevića 233—234.	150.000	78.000	58.000

Handler Vilko, mesar i kobasičar, Trg A. Starčevića 231	120.000	33.000	6.000
Heinrich Hugo, trgovina vina i pića na veliko, Florijanski trg 46	788.000	358.000	60.031
Hirschl Franc, Trgovina kolonijalne, špecerajske i kratke robe	800.000	250.000	300.000
Hiršl Miroslava, trgovina mješovitom robom, Zrinjski trg 67	160.000	42.000	312.000
Hiršl Sidonija, sitničarka i krčma, Dubovec 390	150.000	36.000	38.000
Hirschler Jakob ml., Trgovina mješovitom robom i zem. plo- dinama, P. Radića 542	1,200.000	350.000	691.207
M. Hirschler, sitničarija, Gajeva 190	45.000	12.000	—
Kollmann Artur, otpremništvo, Šetališna 248	23.000	5.000	37.000
Kollmann David, trgovac, Šetališna 248	392.554	166.415	49.600
Löwy David, trgovina stakla i porculana, Jelačićev trg 868	95.591	28.510	85.436
Marić Dušan, trgovina željeznom robom, Jelačićev trg	850.000	220.000	870.000
Pichler Paula, Trgovina mješovitom robom, Vijećnička 31	40.000	15.000	8.000
Perera Mosko, trgovina manufakturne, kratke i pletene robe, Zrinjski trg 61	—	300.000	877.553
Politzer Frida, trgovina soda vode, Trg Stj. Radića 360	20.000	3.500	20.000
Reich Milan, vlasništvo »Slavija«, međunarodni transporti	58.987	17.345	12.000
Rosenberger braća, Trgovina manufakturne i pomodne robe, Jelačićev trg 55	2,300.895	?	20.000
Rosenberger Josipa, Trgovina manufakturne i pomodne robe »Rekord«, Starčevićev trg 231	?	18.000	90.271
Scheyer Milan, Trgovina mješovite robe na malo i veliko, Je- lačićev trg 52	700.000	344.000	85.500
Scheyer Josip, Trgovina špecerajskom robom, Zrinjski trg 59	117.000	26.400	27.000
Selinger Milan, Trgovina zemaljskih plodina, smjese i slame, Varaždinska ulica	?	800.000	95.000
Švarc Milan, Svratište »Car«, Starčevićev trg 226	120.000	12.000	?
Švarc Aurel, Trgovina gotovih odijela, Zrinjski trg 62	160.000	38.000	400.000
Tauss Ignaz, svratište i gostionica, Jelačićev trg 48	70.000	1.800	3.000
Trautmann Eugen, Trgovina mješovite robe, Zrinjski trg	?	35.000	70.000
Weiller Lotta, Trgovina mješovite robe i kože, Pavla Radića 538	700.000	170.000	136.061
Weiss Teodor, Trgovina kožom, Jelačićev trg 54	400.000	120.000	151.000
Wortmann Frida, Proizvodnja žestokih pića, Basaričekova 1197	50.000	12.000	26.000
2. Gola			
Grünbaum Vilim, Trgovina peradi, Gola 236	20.000	5.000	300
Hercer Julio, Trgovina mješovitom robom	?	?	51.000
3. Koprivnički Ivanec			
Moses Rozalija, Sitna trgovinska radnja	4.000	1.000	?
4. Novigrad Podravski			
Goldschmidt Antun, Sitničarija	18.000	5.000	3.346
Goldschmidt Ignaz, Trgovina mješovitom robom	360.000	120.000	467.867
Jelenić Berta, krčmarska radnja, Nvoigrad Podravski 836	?	?	23.284
Jelenić Žiga, Trgovina mješovitom robom, k. br. 836	?	?	28.559
5. Sigetec			
Wolfsohn Danica i Ljudevit, sitničarija, k. br. 39	10.000	3.000	3.000
6. Sokolovac			
Sonnenschein Drago, Trgovina mješovitom robom i sitničarija	30.000	6.000	5.000
7. Vel. Mučna			
Eisenstädter Betti, Trgovina mješovitom robom i gostiona	35.000	8.000	8.000
Eisenstädter Đuro, Trgovina mješovitom robom i mesnica	30.000	7.000	65.000
8. Ždala			
Pichler Pavao, Trgovina mješovitom robom i ušurni mlin	120.000	35.000	120.000
Ukupno 1—8	10,649.557	3,853.190	5,805.469

B. KOTAR ĐURĐEVAC

1. Draganci			
Hirschler Josip, Trgovina	12.000	35.000	4.000
2. Đurđevac			
Berger Josip, Trgovina mješovite robe	350.000	120.000	350.000
Braunov paromlin d.d. s pilanom i električnom centralom	2,124.213	?	250.000**
Lichter Marija, mlin	?	60.000	30.000
3. Pitomača			

Fürst Egon (Brennera naslj.)	494.000	142.000	431.000
Schlesinger Eugen, Trgovina starim krpama i željezom, Gajeva 32	200.000	50.000	150.000
Weber Josip, Trgovina mješovitom robom, Gajeva 33 a	?	?	120.000
4. Podravske Sesvete			
Hirschler Ernest, Trgovina mješovite robe i građevnog mater.	95.000	27.000	60.000
Ukupno 1—4	3,275.213	434.000	1,260.000
C. KOTAR LUDBREG			
1. Kunovec			
Kreutzer Ernest, Trgovina mješovite robe	12.000	3.000	11.000
2. Ludbreg			
Appler Mavro i sin, Gajeva 4	405.020	126.850	251.363
Hirschsohn Julije, Trgovina mješovitom robom, Jelačićeva 11	220.000	80.000	165.000
Satler Mavro, Trgovina mješovitom robom, Jelačićeva 19	20.000	4.000	14.300
Scheyer Vilim i sin, Trgovina, Stros Mayerova 1	786.400	217.931	209.000
Weinrebe S. i sin, Trgovina mješovitom robom	1,311.846	481.393	543.535
Weiss Samuel, Trgovina kožama, Jelačićeva 4	125.000	30.000	64.800
	15.000	3.000	39.128
3. Mali Bukovac			
Sterberger Koloman, Trgovina mješovitom robom k. br. 85	100.000	35.000	26.500
4. Podravska Subotica			
Hirschsohn Edo, Trgovina mješovitom robom	32.000	10.000	—
5. Poljanec			
Hacker Robert i Elizabeta, Sakupljač jaja i peradi, sitničarija	1,500.000	500.000	35.000
Grünfeld Milan i Andrija Heimer, Trgovine tekstilnih otpadaka	10.000	2.000	8.000
6. Veliki Bukovac			
Weiss Ela, Trgovina mješovite robe	4,535.266	1,493.174	1,367.626
Ukupno 1—6			
Ukupno A—C	18,460.036	5,780.364	8,433.095

* Tabela je rađena prema podacima kartoteke **Ponove** u Historijskom arhivu u Zagrebu, te, prema tome, nije kompletna.

** Ovdje je navedena dionička glavica jer vrijednost poduzeća 1941. nije iskazana. Godine 1943. ovaj je mlin procijenjen na 14,244.914 kuna.

Odluke o podržavljenju imetka Židova izdalo je Državno ravnateljstvo za ponovu, tek krajem 1941. i početkom 1942. godine, ali u tim odlukama više nisu spominjane vrijednosti, jer imetka — nakon polugodišnjeg razvlačenja — nije više ni bilo. U svakom slučaju, nakon oduzimanja trgovina Židovima u Podravini se naglo osjetilo zamiranje privrednog života, a trgovina je poprimila čisto spekulativni karakter.

6.

Srbi i migracije

Teške trenutke preživjeli su i Srbi. Prema pisanju Marije Winter o prilikama u Ludbregu, Srbi su razvrstani u tri grupe: bogate, siromašne i organizirane četnike, bez obzira na imovno stanje. Siromašni su dalje mogli ostati na svojim posjedima, bogati su razvlašteni i s porodicama poslani u Srbiju, a četnici pozatvarani i otpremljeni u lepoglavski logor.³⁷ Imovno stanje Srba Podravine za sada još nije istraženo, pa ne raspoložemo odgovarajućim podacima kao za Židove.

7.

Radni odnosi i poslovanje industrije Podravine u 1941. godini

U početku svoje vladavine ustaške su vlasti podilazile radnicima obećavajući im bolje zarade i stanove. Odredbom je određeno da poslodavci moraju isplatiti ratne plaće u visini jednomjesečnih primanja, pa je traženo da poslodavci što prije izvrše ovu obavezu pod prijetnjom kazne. Ratnu plaću prvi je isplatio Ettingerov **Novi parni mlin** d.d., što je i razumljivo jer je iza ovog mlina stajao bankovni kapital, a vlasnici su, pored mlina u Koprivnici,

Braunov paromlin d. d.

Durđevac

ELEKTRIČNA CENTRALA I PILANA

BRZOGLAS BROJ 4. — BRZOJAVI: BRAUN

KOMISIONAR DRŽAVNE POSLOVNE SREDIŠTNICE ZA ZEMALJSKE PROIZVODE

RAČUN POŠTANSKE ŠTEDIONICE U ZAGREBU BROJ 35.342.

Priepis

Durđevac, dne 18. VII. 1941.

V.

Gospodin

T. v. Ognjančević

Šifra: 9 4 3 2 1

Na V. V. zahtjev na prijere Van ovine, da je na sjednici ravnateljstva Braunov paromlin d. d. u Durđevcu održanoj dana 22. VII. 1939 u najprijevu objavljenom prijedlogu: Gosp. Šander Braun predložio, da se novčastak: vina: 1 liri Ognjančeviću isplati od strane ovog mlina doživota: 1. liri: 1000 gumać od Dinara 400.- uim kasom kada će biti neopozivan za rad. Ovaj ovaj prijedlog obrazlaže time, što je takova odluka bila i u sličnoj želja blagopokojnog predsjednika društva Emanuela Brauna, kojim na vjeran i predan dugogodišnji rad Ognjančevića.-

Na je od strane ravnateljstva primljeno na znanje, sa primjedbom bez deputata. Naknadno mu je ali ustmeno dopitano Dinara 500.- sa deputatom.

Povjerenik

Petar Balatinc v. r.

Volepoštovanjem

BRAUNOV PAROMLIN dioničarske društvo

G j u r g j e v a c

Šander Braun v. r.

Sud potvrđuje, da je ovaj po samoj strani sačinjeni priepis suglasan sa izvodom, koji se sastoji od 42 araka i na kojemu je nalijepljena biljegovina pristojba u iznosu Kuna

Pismohrana kotarskog suda

U Durđevcu, dne 24. VII. 1941.

Predstojnik suda, pismohrane:

[Handwritten signature]

imali i mlinove u Bjelovaru, Novigradu Podravskom i Kloštru, Ettingerovi su imali jake veze u upravnom sistemu Banovine Hrvatske, a poslije travnja 1941. i među ustaškim vrhovima, te je nakon pregleda mlina od ministra Šimića, 2. kolovoza 1941., mlinu ukinut povjerenik a puno povjerenje dato vlasnicima.⁴⁰ Ettingerovi su mlinovi radili i za trgovinu, i za seljake i za izvoz, ali je bilo poznato da su slabo plaćali svoje radnike, i da je postupak prema radnicima bio grub. Isplativši prvi ratnu plaću Mirko Ettinger mislio je da će radnici biti jednako pokorni kao i poslije neuspješnog štrajka u srpnju 1937., kada su se svi radnici morali odreći sindikalne organizacije. Međutim, sada su se radnici ponovno organizirali u HRS-u, uspostavili vezu s Viktorom Galincem, koji je još uvijek radio u zagrebačkoj Radničkoj komori, i započeli akciju za poboljšanje položaja radnika. Krajem srpnja 1941. sklopljen je kolektivni ugovor za tridesetak radnika i utvrđene su satnice mlinara na 9 kuna, a pomoćnih radnika na jednu kunu manje.⁴¹

Prvi novigradski paromlin d. d. bio je mlin iste obitelji, ali za polovinu manjih kapaciteta. Upravitelj ovog mlina bio je Stjepan Ettinger. Ovaj je mlin 1939. god. poslovao s gubitkom od 11.680 dinara, ali je u 1940. godini ostvario čisti dobitak od 47.501 dinar, iako su seljaci zbog maksimiranja cijena i uredbe o jednoličnom brašnu zamijenili manje žita nego ranije, te je dobitak ostvaren vjerojatno zbog slabih nadnica radnika. Stoga i ovdje 14 mlinarskih radnika u rujnu 1941. traži povišicu plaća i kolektivni ugovor, koristeći priliku što je i ovaj mlin postao komisionarom Državnog ravnateljstva za prehranu, te je imao bolju iskorištenost kapaciteta od drugih mlinova ovog područja. Vlasnici odbijaju povišenje zarada pozivajući se na povišene pogonske troškove i slabu pomeljarinu od pet tisuća kuna, koliko je država plaćala po vagonu samljevenog žita, te tako i 1941. ostvaruju čisti dobitak od 48.245 kuna, dobivši za pomeljarinu 519.824 kuna. Do 1942. godine radni su se odnosi u ovom mlinu toliko zaoštrili da su radnici zatražili zaštitu kod Radnog suda.⁴²

Komisionarski mlin bio je i **Braunov paromlin d.d.** u Đurđevcu, s tom razlikom da su vlasnici ovog mlina bili Židovi, čija je ekonomska moć počela slabiti nakon prodaje tvornice ulja u Koprivnici. Radi poreznih razloga čitav je mlin 11. siječnja 1937. izdan u zakup jednom članu obitelji — Šandoru Braunu — te je na glavnim skupštinama dioničara iskazivan fiktivni gubitak, iako su i mlin i pilana i električna centrala poslovali povoljno. Šandor Braun bio je inače poznat po karitativnoj djelatnosti

Na prethodnoj stranici:

Faksimil dopisa kojim Šandor Braun i 1941. godine pokušava zbrinuti dugogodišnjeg namještenika mlina Tomu Ognjančevića

i tokom zima besplatno je hranio nekoliko desetaka đurđevačkih siromaha. Međutim, obitelj Braun bila je vrlo bogata. Pored trećine kuće u Zagrebu, u vrijednosti od oko 200.000 dinara, posjed na Pijeskima od 153 jutara imao je 55 jutara mlade borove šume i lijepu jednokatnicu. Osim toga, Šandor je imao i koncesiju za iskorištavanje ugljenika u Kozarevcu kraj Đurđevca i koncesiju za iskorištavanje Drave. Kao najbogatiji čovjek Đurđevca Šandor se našao na udaru ustaških vlasti u Đurđevcu i, usprkos garancije ustaškog doglavnika Kvaternika i Ministarstva hrvatskog domobranstva, te počasnog arijskog prava, Šandor Braun je 21. listopada 1942. bio otpremljen u logor zajedno s čitavom obitelji, a mlin je, zajedno s ostalim imetkom potpao pod Ured za podržavljene imetak Ministarstva državne riznice u Zagrebu.⁴³ Zaštitu — koja ga je odvela izravno u smrt — Braun je dobio krajem 1941. godine, te je već 3. svibnja 1941. god. postavljen za povjerenika u mlinu đurđevački trgovac Petar Balatinec. Iz izvještaja ovog povjerenika **Ponovi** saznajemo da je u 1941. godini u mlinu radilo 19 mlinara, deset nekvalificiranih radnika, tri šegrta i tri namještenika, te da su u listopadu 1941. god. satnice mlinara iznosile 8—9 kuna. Izdavan je i izvjesni deputat u brašnu, a taj su primali i kočijaši, jer mlin nije imao industrijsku prugu već se brašno i žito do željezničke stanice moralo prevoziti kolima.⁴⁴

Ostali podravski mlinovi bili su manjeg kapaciteta i stoga usurni, te su radili gotovo isključivo za potrebe seljaka, a zbog povišenja cijena ugljena i nafte te drugih proizvodnih troškova, nadnice su bile niske. Polovinom 1941. i u Parnom mlinu Mirka Severa u Peterancu radništvo, preko HRS-a, stupa u tarifni pokret, te je 10. srpnja 1941. godine sklopljen kolektivni ugovor za 12 stalno zaposlenih radnika.⁴⁵

Kontrole zaliha u mlinovima i kod komisiora bile su česte, a kazne za prikrivanje vrlo oštre. Nakon jedne takve kontrole oduzeto je komisiorstvo Tomi Cikoviću, Seljačkoj zadruzi iz Drnja i Severovom mlinu u Peterancu, a o tome je objavljena vijest ne samo u koprivničkim, već i u zagrebačkim novinama.⁴⁶

Rudari podravske rudnika polovinom 1941. god. odbijaju daljnji rad pod postojećim uvjetima. Traže osiguranje prehrane i bolje zarade, a kada to ne dobivaju počinju sabotirati rad u rudniku preorijentirajući se na rad na poljima ili odlazeći na rad u Njemačku. Opadanje proizvodnje sjevernohrvatskih rudnika zabrinulo je vlasti, i one šalju HRS-ovog funkcionara Viktora Galinca k rudarima da ih umiri. Međutim, to je bilo pravo dolijevanje ulja na vatru. Videći da su na vlasti isti ljudi kao i za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, s istim ispraznim obećanjima, rudari povećavaju svoje zahtjeve i stupaju u štrajk. Radikalnim mjerama, a ponajviše prijetnjama prijekim sudom, rudari su se ipak umirili i nastavili s radom, ali je to stajalo Galinca položaja, jer je osumnjičen da se služi komunističkim mjerama, pa

»... da čak i liči na Staljina«, te gubi povjerenje ustaša i biva otpušten iz Radničke komore u Zagrebu.⁴⁷

Čini mi se da su rudari tokom 1941. predstavljali najnezadovoljniju i najrevolucionarniju grupu podravskih radnika. Oni to ostaju i nakon što svi veći ugljenokopi dolaze pod izravnu državnu kontrolu, ili vlasništvo, kao što je to bio slučaj s rudnicima Đurđevačke imovne općine ili Pitomačko-črešnjavačkim ugljenicima Lavoslava Singera. Ustaške vlasti vode specijalnu brigu o rudarima tokom 1941. godine, pa na svečanu posvetu rudarske zastave na Dan sv. Barbare 4. prosinca 1941. dolazi u Koprivnicu, pored mnogih ustaških funkcionara, i državni tajnik za javne radove inž. Bulić.⁴⁸

O prilikama u ostalim tvornicama Podravine znamo dosta malo. O proizvodnji ili se pišu hvalospjevi, ili se šuti ako je bilo izvjesnih teškoća, a samo ako je došlo do tarifne akcije imamo podatke o položaju radnika.

Radništvo Kerstnerove ciglane u Ludbregu pokrenulo je još 1940. god. kod Radnog suda u Varaždinu zahtjev za povišenje zarada, te se ovaj spor završio sve do 1942. godine. Poslodavac je odbio sklapanje kolektivnog ugovora i pristao samo na individualno reguliranje zarada. Odlukom Radnog suda od 18. listopada 1941. godine satnice rezača cigle utvrđene su na osam kuna, ali su mladi radnici, do 18 godina starosti, primali samo 5,20 kuna, te je poslodavac očito koristio u velikoj mjeri maloljetne radnike.⁴⁹

Neke ciglane nisu 1941. godine stavljene u promet. Novigradska ciglana obrazložila je to nedostatkom radne snage, a koprivnička Gradska ciglana proradila je u travnju 1941. godine.⁵⁰

U srpnju 1941. god. počelo je popravljanje mosta na Dravi, jer je njegovim rušenjem bila otežana isporuka hrane koju je Mađarska slala u Italiju. Obnovu mosta vodile su mađarske vojne vlasti, ali su radnu snagu sačinjavali naši radnici. Most je ponovno pušten u promet 18. prosinca 1941. godine i njegova provizorna postava stajala je 20.000.000 kuna.⁵¹

U 1941. godini nekoliko desetaka radnika bilo je zaposleno i na šljunčari u Botovu, odakle se dnevno slalo u Njemačku, za izgradnju bunkera, 200—300 vagona pijeska i šljunka. Zahvaljujući Franji Mrazu radnici su u ležajevе vagona počeli stavljati pijesak, te su do rujna 1941. godine svi vagoni šljunčare bili onesposobljeni, a tovarenje pijeska u zatvorene G-vagone bilo je toliko sporo i nepraktično, da je izvoz znatno opao. Konačno je Franjo Bosanović Dida iz Hlebina uspio onesposobiti novi bager za vađenje pijeska, pa je otprema pijeska obustavljena.⁵²

Tako je, i usprkos zabrane obustavljanja rada u industrijskim poduzećima, proizvodnja počela zastajkivati već tokom 1941. godine, pokazujući iz mjeseca u mjesec sve veće teškoće u radu.

Zaključak

Na privrednom i na društvenom planu ustaški je režim već 1941. godine trpio teške poraze u Donjoj Podravini. Narod — kako seljaci tako i radnici — sabotirao je proizvodnju i ometao planove ustaša za izvoz hrane i ugljena, te pijeska s ovog područja. Teror nad Židovima i Srbima pokazao je narodu karakteristike ustaške vladavine i sve poštene ljude opredijelio za suradnju s partizanima. Šukobi rada i kapitala bili su također dosta izraženi, s obzirom na političku situaciju, a odražavali su nezadovoljstvo radnog naroda postojećim društvenim poretkom i režimom koji je izdavao naredbe što se nisu provodile u život.

Krajem 1941. ustaše su već istrošile sve zakonske forme i uobičajene načine za dobivanje hrane i roba s ovog područja za sebe i svog njemačkog gospodara. Promašaj je pokazao da se mora raditi na drugi, grublji način, te režim priprema odluku o stavljanju postojećih kolektivnih ugovora van snage, apsolutnom formiranju cijena i nadnica odozgo, ograničenju djelovanja HRS-a i zabranjivanju svih obustava rada, a stroga cenzura onemogućavala je informiranje na širem planu. No, provođenje ovih mjera u život dovelo je do suprotnog učinka i aktiviralo je široke narodne mase da krenu u borbu za klasno i nacionalno oslobođenje i uspostavu novih društveno-ekonomskih odnosa.

Bilješke

- 1 Jedina je iznimka preseljenje strojeva za čišćenje sječenja djeteline iz Križevaca u Đurđevac gdje je postojala Zadruga koja se specijalizirala za ovu proizvodnju (»Podravac«, 25. V. 1941.).
- 2 Statistički godišnjak Kralj. Jugoslavije za 1937, Beograd 1938, 104 i 106.
- 3 »Podravac«, 1. VII. 1939. U Virju je zbog poplave dva dana bio prekinut željeznički saobraćaj s Osijekom.
- 4 Većina podravskih seljaka bila je Uredbom o zaštiti minimuma seljačkog posjeda zaštićena od prodaje zemlje za dug. To je imalo i svoju lošu stranu, jer im nitko nije htio dati kredit, budući da nije mogao naplatiti svoj dug prisilno. Radi toga krajem 1939. seljaci, a osobito zadrugari, protestiraju protiv postojeće uredbe (»Podravac«, 25. XI 1939). Kolonizacija se je provodila preko organizacije »Zemlja« (Jugoslavenski Lloyd, 6. III 1940), a polovinom 1941. preseljeno je u Slavoniju iz okoline Đurđevca 180 do 200 najsiromašnijih seoskih gospodara preko Zavoda za kolonizaciju (»Podravac«, 8. VI. 1941.).
- 5 »Podravske novine«, 30. I. 1940.
- 6 D. Feletar, Uz 40. godišnjicu ustanka u Podravini, Glas Podravine, 8. V. 1981; M. Kolar-Dimitrijević, Razvoj privrede i radničke klase u Koprivnici 1918—1945. godine, Podravski zbornik 80, 23—24.
- 7 »Podravske novine«, 23. XII. 1939. — Kotarski sastanak HSS-a.
- 8 Ivo Hiršl (1903, Koprivnica — 1941, Jasenovac) završio je gimnaziju u Koprivnici da bi nakon toga studirao agronomiju u Touluzu. Kasnije studira filozofiju u Zagrebu, Ljubljani i Parizu. Službovao je u Koprivnici i Slavonskom Brodu gdje je otpušten zbog svog djelovanja u HSS-u, te je od 1935. bio nezaposlen (Podravske novine, 25. XI. 1939). Ostalo prema Podravskim novinama, 5. VIII, 4. XI. 1939, 17. II. i 15. VI. 1940, te 25. I. 1941.
- 9 M. Kolar-Dimitrijević, Privredne i socijalne prilike ludbreškog kotara u međuratnom razdoblju, monografija Ludbreg, rukopis.
- 10 »Podravske novine«, 6. I. 1940.

- 11 **M. Kolar-Dimitrijević**, Privredne i socijalne prilike lubreškog kotara, n. dj., i Podravske novine, 24. VIII. 1940 — D. O., Gradnja vojarne u Koprivnici.
- 12 »Podravske novine«, 21. IX. 1940. — D. O., Gradsko zastupstvo 17. IX. 1940. i 1. III. 1941. — Gradsko zastupstvo 21. II. 1941.
- 13 »Podravske novine«, 26. X. 1940. i Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje IHRPH), V—5/217.
- 14 »Podravske novine«, 14. IX. 1940.
- 15 IHRPH, Radnička komora (dalje: RK), 584/1-5343/24. V. 1940. — zapisnik 31. V. i 3. VI. 1940.
- 16 IHRPH, RK, 595/3-10366/5. X. 40, 599/4-12157/1940. i 600/4-12618/1940.
- 17 »Podravske novine«, 1. III. 1941.
- 18 »Podravac«, 18. V. i 24. VIII. 1941, te »Koprivnički Hrvat«, 28. VI. 1941. Mnogi Srbi iz Vlaislava i Plavšćina podnose molbe za prijelaz na katoličku vjeru, misleći na taj način izbjeci progona koji su svakodnevno učestali po ovim selima.
- 19 U Ustašku mladež imala se upisati sva omladina od 7 do 17 godina, a poziv za vojničku prednaobrazbu i radnu službu upućen je omladini Koprivnice već 31. V. 1941. (»Koprivnički Hrvat«, 31. V. 1941). Najvećim ulicama i trgovima u svakom mjestu davana su imena ustaških funkcionara. Tako je u Virju Ulica Mitrovica prozvana Poglavnikova ulica (»Podravac«, 24. VIII. 1941).
- 20 Otkupna cijena za pšenicu, raž i ječam iznosila je 450 dinara, a za kukuruz stotinu dinara manje (»Koprivnički Hrvat«, 7. VI. 1941).
- 21 »Podravac«, 22. VI. 1941. Naredbu o cijenama donijela je Banovina Hrvatska 24. III. 1941.
- 22 »Koprivnički Hrvat«, 21. VI. 1941.
- 23 »Podravske novine«, 15. II. i 1. III. 1941. i »Koprivnički Hrvat«, 5. VII. 1941. Kada se je ovo brašno podijelilo nastao je zastoj u opskrbi, te je trebalo uigrirati kod Ministarstva da dostavi 300 kg bijelog brašna i 50 kg krupice za trudnice i za dojenčad (»Koprivnički Hrvat«, 12. VII. 1941).
- 24 Po novom cjeniku kg govedine s privagom plaćao se 26 do 27 dinara, a kilogram masti 38 dinara (»Koprivnički Hrvat«, 19. VII. 1941). Cjenik je objavljen u »Koprivničkom Hrvatu« 29. IX. i 27. IX. 1941. Njega je prihvatilo i okolno područje, te je po ovoj odredbi stavljen pod prijeki sud mlinar Dragutin Jany iz Luke kod Ludbrega (»Koprivnički Hrvat«, 25. X. 1941).
- 25 »Koprivnički Hrvat«, 19. VII. 1941.
- 26 »Koprivnički Hrvat«, 30. VIII. 1941.
- 27 »Koprivnički Hrvat«, 20. IX. 1941.
- 28 Za dovršenje podvoznjaka koji je predan prometu krajem 1941. utrošeno je 1.900.000 kuna, pa je radi toga zapela izgradnja ceste kao objekta sporednog značenja (»Koprivnički Hrvat«, 26. VII, 20. IX, 27. IX. i 11. X. 1941).
- 29 Hefner, oficir za vezu načelstva za transport kod njemačkog generala u Zagrebu, naveo je do 25. VIII. 1941. diverzije na prugama i pritom navodi da je do takvih akcija kod Koprivnice došlo 18. VIII. i 21. VIII. 1941. (Muzej revolucije u Zagrebu, izložba 1941. postavljena 2. VII. 1981). O uništavanju javnog dobra vidi »Koprivnički Hrvat«, 25. X. 1941. i **B. Loborec**, Bila jednom jedna mladost, **Podravski zbornik**, 77, 69.
- 30 »Koprivnički Hrvat«, 25. X. 1941.
- 31 »Koprivnički Hrvat«, 8. XI. i 6. XII. 1941. Delegaciju ministarstva vodio je dr Derežić.
- 32 Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Zemaljska komisija za ratne zločine, kut. 7, 11, 17 i 40.
- 33 »Koprivnički Hrvat«, 7. VI. 1941.
- 34 »Koprivnički Hrvat«, 28. VI. 1941.
- 35 U kolovozu počele su osobe, koje su imale garanciju o političkoj ispravnosti, zaposjedati, na temelju dozvole Državnog ravnateljstva za gospodarsku ponovu iz Zagreba, židovske trgovine. Vrtovi su iznajmljeni na dražbama i za njih je dobiveno 14.600 kuna. U zakup su dana i polja, a pokretne su u listopadu 1941. rasprodane u Templu (»Koprivnički Hrvat«, 16. VIII, 30. VIII, 27. IX. 1941).
- 36 Historijski arhiv u Zagrebu, Ponova, — kartoteka. Za sada ne raspolazem s podacima za koprivničke banke.
- 37 **M. Winter**, Ludbreg i okolica u vrijeme II. svjetskog rata, **Podravski zbornik** 76, 63.
- 38 »Koprivnički Hrvat«, 5. VII. 1941. Ovi radnici su otputovali iz Koprivnice posebnim vlakom pod nadzorom jednog predstavnika Iseljeničkog komesarijata iz Zagreba.
- 39 »Koprivnički Hrvat«, 6. VIII. 1941. — Radnici i radnice za Njemačku.
- 40 »Koprivnički Hrvat«, 14. VI, 2. i 6. VIII. 1941.
- 41 IHRPH, RK, 644/2-6705/1941. i 660/3-11719/1941; »Hrvatski radnik«, Uskrs 1941, 7. Povišice je bila znatna u odnosu na ranije povišice kada je poslodavac povisivao satnicu za 25 para (»Podravske novine«, 6. I. 1940).
- 42 Arhiv Hrvatske, Ministarstvo trgovine, obrta i veleobrta, dionička društva, kut. 27—239 — Prvi novigradski paromlin d.d.; IHRPH, RK, 654/2-10061/16. IX. 1941.
- 43 Dionička glavnica mlina iznosila je 7. studenog 1940. godine 125.000 dinara, ali je vrijednost mlina procijenjena 26. lipnja 1943. na 14.244.914 kuna.
- 44 Arhiv Hrvatske, Ministarstvo trgovine, obrta i veleobrta, dionička društva, kut. 25 — Braun. U dokumentu koji je izdao Kvaternik Braunu 27. XII. 1941. navodi se da se zaštita izdaje za rad do 1941. godine. Vjerojatno se zaštita temelji na novcu, kojim je Braun potplatio ustaše.
- 45 Satnica je utvrđena na 8 dinara uz deputat u brašnu od 55 kg brašna i isto toliko posija (IHRPH, RK, 644/4-6968/11. VII. 1941. i »Hrvatski radnik«, 7. VIII. 1941).
- 46 »Koprivnički Hrvat«, 1. XI. 1941, *Gospodarstvo*, 25. X. 1941.
- 47 **M. Kolar-Dimitrijević**, Podravski ugljenokopi u vrijeme Drugog svjetskog rata, **Podravski zbornik** 79, 60—61; Arhiv Hrvatske, Grada za radnički pokret i KPJ, Ministarstvo šuma i ruda, tajni spisi, br. 9 — 334/11. VII. 1941.
- 48 Arhiv Hrvatske, Ministarstvo trgovine, obrta i veleobrta, dionička društva, kut. 24—27. dionički kapital Pitomačko-črešnjevačkih ugljenokopa bio je šest milijuna dinara. »Koprivnički Hrvat«, 6. XII. 1941.
- 49 Historijski arhiv Varaždin, Radni sud, Su-1/1940 i Su 8/1941.
- 50 »Podravac«, 15. VI. 1941. i »Koprivnički Hrvat«, 12. VII. 1941.
- 51 Stupove mosta izgradila je Direkcija za održavanje pruge iz Koprivnice, a željeznu konstrukciju izgradili su Mađari. Na svečano otvorenje mosta došli su najviši ustaški funkcionari sjeverozapadne Hrvatske (»Koprivnički Hrvat«, 12. VII, 8. XI. i 13. XII. 1941. i *Gospodarstvo*, 19. XII. 1941).
- 52 **A. Dobrila**, Koprivnica i okolni krajevi u NOP-u, rukopis, str. 100.